

УДК 37 (091) (477): 811.1р

ORCID: 0000-0001-5150-467X

Тамара Вікторівна Литнєва,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
іноземних мов і новітніх технологій навчання,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ЦІЛЕЙ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ В РАДЯНСЬКИЙ І ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОДИ

У статті акцентується проблема врахування набутого досвіду формулювання цільового компонента змісту шкільної іноземної освіти в сучасних умовах трансформації освітніх цілей. Мета статті полягає у розкритті змісту і з'ясуванні основних тенденцій еволюції цілей іноземної освіти у вітчизняній загальноосвітній школі в радянський і пострадянський час. Використано хронологічний, порівняльно-зіставний, історико-системний методи дослідження, а також методи історичної ретроспекції та порівняльно-історичного аналізу. Здійснено відбір, класифікацію і систематизацію історико-педагогічної та методичної літератури. Пропонується авторська періодизація етапів розвитку цілей навчання іноземної мови у контексті формування змісту вітчизняної шкільної іноземної освіти у радянський і пострадянський час. Аналізуються зміни у визначенні цілей іноземної освіти, викликані посиленням з початку ХХІ століття соціальної функції іноземної мови й використання її як засобу міжкультурного спілкування. Розкрито проблему співвідношення традиційних цілей навчання іноземних мов і поширених у сучасній іноземній освіті комунікативних компетенцій, які складають міжкультурну іноземну компетентність учня. Виявлено можливості кореляції

інноваційного змісту іншомовної освіти з традиційно визнаними у вітчизняній дидактиці цілями навчання іноземних мов. Науково обґрунтовано доцільність виділення практичної, виховної, освітньої і розвивальної цілей навчання іноземних мов у межах актуалізованої нині компетентнісної освітньої парадигми. Продемонстровано динаміку вдосконалення цілей іншомовної освіти у радянський і пострадянський час. Висловлено думку, що, незважаючи на трансформаційні процеси, котрі постійно спостерігаються в змісті іншомовної освіти, цільовий компонент залишається постійним її системоутворювальним чинником.

Ключові слова: *цілі навчання іноземних мов, практична ціль, виховна ціль, освітня ціль, розвивальна ціль, зміст іншомовної освіти, компетентнісний підхід.*

Вступ. У сучасних умовах загальноєвропейської і глобальної інтеграції та взаємодії забезпечення володіння двома й більше іноземними мовами визначається як один з пріоритетних напрямів освітньої діяльності держав світу. Окрім кількісного чинника, змінюються вимоги до якості спілкування між користувачами цих мов. В умовах актуалізованої в сучасних педагогічних дослідженнях компетентнісної освітньої парадигми розширюються межі комунікативної функції іноземної мови. Іноземна мова як предметна галузь шкільного навчання стає засобом міжкультурного спілкування, інструментом полікультурного розвитку особистості, сприяє її самоусвідомленню як культурно-історичного суб'єкта, який пізнає світ у контексті історії розвитку людства та свого народу і тому особливо відповідально ставиться до своєї ролі в цій історії. Перехід сучасного процесу іншомовного спілкування з рівня міжособистісного на рівень міжкультурного потребує не лише знання мови, але й розуміння і поваги до культурних особливостей співрозмовника. Успішна реалізація цих вимог на теренах шкільної освіти в Україні вимагає оновлення цілей іншомовної освіти.

Разом з тим іншомовні компетенції, які наразі розробляються як нова складова змісту загальної шкільної освіти, не повною мірою корелюються з визнаними у вітчизняній загальній дидактиці цілями навчання. У зв'язку з цим виникають протиріччя між: інноваційним характером сучасного освітнього процесу і традиційним формулюванням провідних цілей шкільної освіти; усталеним змістом іншомовної освіти, в тому числі цілей навчання іноземної мови (ІМ), і потребою їх модернізації відповідно до поширених у загальній європейській мовній освіті компетенцій, котрі формують міжкультурну іншомовну комунікативну компетентність; спрямованістю вітчизняних шкільних програм на визначення кінцевих цілей навчання у пізнавальній, розвивальній, виховній сферах і відсутністю чіткого співвідношення між цільовим і компетентнісним підходами у формулюванні бажаного результату навчання.

Вирішення цих складних протиріч неможливе без вивчення, аналізу та врахування вже існуючого досвіду постановки і розвитку цілей навчання ІМ у теорії і практиці вітчизняної шкільної освіти. Дослідження особливостей цього процесу в історико-педагогічному аспекті дає змогу простежити зумовленість формулювання цілей навчання ІМ суспільно-політичними, соціально-культурними, психолого-педагогічними чинниками і визначити тенденції його розвитку. Водночас, детальна картина динаміки розбудови системної структури цільового компонента вітчизняної шкільної іншомовної освіти є важливою для виявлення в ній інваріантної сутності, яка потребує збереження на тлі інноваційних змін.

Таким чином, на нашу думку, більш глибоке усвідомлення тих змін, які відбувалися у ході розгортання вітчизняної шкільної іншомовної освіти, сприятиме ефективнішій побудові цілей навчання іноземної мови в майбутньому з урахуванням сталих елементів попереднього досвіду.

Мета статті – розкрити зміст і з'ясувати основні тенденції еволюції цілей іншомовної освіти у вітчизняній загальноосвітній школі в радянський і пострадянський час.

Завданнями дослідження є: 1) запропонувати й обґрунтувати авторську періодизацію розвитку цілей навчання ІМ у радянський і пострадянський час з урахуванням більш загального контексту розбудови змісту шкільної освіти в Україні; 2) виявити основні тенденції розвитку цілей навчання іноземних мов у вітчизняній школі у визначені періоди.

Методи дослідження.

Для вирішення поставлених завдань було використано цілу низку дослідницьких методів. Зокрема, хронологічний метод вивчення науково-педагогічних видань і періодики дав змогу поетапно проаналізувати особливості розвитку змісту загальної середньої освіти в цілому й іншомовної освіти зокрема в радянський і пострадянський час. Було здійснено відбір, класифікацію і систематизацію історико-педагогічної та методичної літератури задля виявлення змісту цілей навчання ІМ на кожному з виділених у дослідженні етапів. Використання порівняльно-зіставного методу уможливило простеження генези поглядів різних науковців та практиків на проблему змісту загальної середньої освіти та цільового компонента іншомовної освіти і виявлення в цих поглядах спільного й відмінного. Вивчення нормативної шкільної документації (навчальних планів, програм, підручників) проводилося з метою виявлення особливостей термінологічної дефініції цілей іншомовної освіти та їх практичної реалізації у шкільному навчанні. На основі історико-системного методу створювалася загальна канва дослідження. Метод історичної ретроспекції застосовувався для виокремлення системних ознак предмета дослідження. Завдяки методу порівняльно-історичного аналізу вдалося зіставити і порівняти історичні події, явища і факти, визначити значення врахування традиційних цілей іншомовної освіти для сучасної педагогічної науки та шкільної практики. Отримані результати було узагальнено з метою виявлення тенденцій розвитку цілей навчання ІМ у радянський і пострадянський час.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження була розроблена авторська періодизація процесу розвитку цільового компонента навчання іноземних мов у школах України на більш загальному тлі розбудови змісту вітчизняної шкільної освіти. Критеріями виділення окремих історично послідовних етапів стали, передусім, освітні реформи та трансформації в галузі іншомовної освіти, за якими виокремлено наступні етапи:

- I (1932 – 1945 рр.) – становлення цілей навчання ІМ у зв'язку з запровадженням іноземної мови як обов'язкового шкільного предмета;
- II (1946 – 1955 рр.) – розвиток цільового компонента навчання ІМ під час повоєнного відновлення системи шкільної освіти;
- III (1956 – 1984 рр.) – перегляд цілей навчання ІМ у зв'язку з активізацією шкільних реформ;
- IV (1985 – 2000 рр.) – оновлення цілей навчання ІМ у період зміни освітньої парадигми національної загальноосвітньої школи в Україні;
- V (2001 р. – донині) – трансформація цілей навчання ІМ в контексті запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті.

Насамперед відзначимо, що після постреволюційного періоду нехтування іноземними мовами як «пережитком» царського минулого офіційне їх визнання Радянською державою розпочалося лише наприкінці 1920-х рр. Постанова ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» фактично позначила нове бачення їх важливої політично-економічної та суспільної ролі і вперше задекларувала завдання забезпечення знання однієї «чужої» мови кожним випускником середньої школи. Це призвело до значного посилення уваги до викладання іноземних мов і формулювання соціально значимих цілей їх вивчення. Зазначена постанова зумовила визначення нижньої межі I етапу розвитку цільового компонента навчання ІМ.

Після прийняття постанови радянські методисти взялися до формулювання цілей іншомовної освіти. Спершу вони висловлювали думки, які стосувалися, головним чином, практичної мети вивчення іноземної мови.

Загальноосвітній, виховний і розвиваючий потенціал навчання ІМ залишався поза увагою [1]. Погоджуємося з думкою О. Миролубова, який, пояснюючи пріоритетну важливість практичної мети в той період, зазначав, що індустріалізація країни і запрошення для цього іноземних спеціалістів вимагали різкого збільшення кількості осіб, які б володіли іноземною мовою [4, с. 144]. Водночас усілякі контакти радянських громадян з іноземцями в країні тоталітарної влади, в яку поступово перетворювався СРСР, суворо контролювалися.

Загалом тогочасна суспільно-політична й економічна ситуація в Радянському Союзі зумовила формування таких тенденцій у розвитку цілей навчання ІМ: 1) превалювання в описі «систематичних знань» учнів з ІМ практичної мети без визначення загальноосвітньої і розвивальної цілей; 2) підпорядкування змісту мовного матеріалу завданням комуністичного інтернаціонального виховання учнів і розвитку «класової пильності»; 3) наголошення переважно на рецептивному засвоєнні мови, тобто навчанні читання та розуміння іншомовного тексту чи усної бесіди; 4) надання скромної ролі усному мовленню (на рівні володіння «певним запасом слів», «вміння побудувати граматично правильне речення» і «виступів з коротким повідомленням на доступну тему»).

Зауважимо, що увага до іноземних мов з часом послабилася, розпочалося скорочення годин на їх вивчення. Певну роль у цьому відіграли невинуваті очікування на швидкі і радикальні зрушення у рівні володіння іноземною мовою. Що стосується практичної мети, то шкільна програма 1938 р. внесла зміни у її змістове наповнення в напрямі включення перекладу тексту з ІМ до цілей навчання. Це, як і заклики до порівняння явищ іноземної і рідної мови та свідоме вживання слів і граматичних норм, свідчило про утвердження свідомо-порівняльного підходу в змісті вітчизняної іншомовної освіти.

Аналіз шкільних програм з іноземної мови 30-х рр. ХХ ст. засвідчує незмінно переважаючу увагу в них до практичної мети і відсутність чіткого

формулювання загальноосвітніх і розвивальних цілей. Проте в середині 1930-х рр., коли все більше зростала загроза війни і обмежувалися безпосередні контакти з іноземцями, відчутно посилилася роль виховного впливу навчального матеріалу, особливо в аспекті ідеологічного виховання. Підручники з ІМ почали насичуватися агітаційною тематикою, що популяризувала радянський устрій. Виховання здійснювалося шляхом використання ідеологічно спрямованих текстів. Учителям радили на першому уроці проводити з учнями бесіду про культурне й політичне значення вивчення ІМ. Утім виховні пріоритети стали іншими: йшлося вже не про інтернаціональне виховання, а про виховання «безмежної любові і відданості» до соціалістичної батьківщини, комуністичної партії і «вождя трудящих усього світу товариша Сталіна».

З другої половини 30-х рр. ХХ ст. завдяки філологічним працям Л. Щерби розпочалося обґрунтування загальноосвітнього значення іноземної мови як засобу розвитку філологічної культури учнів шляхом «порівняння двох мовних систем» [10, с. 33].

Умови воєнного часу спричинили певні зміни у змісті навчання ІМ. При збереженні попередніх тенденцій у формуванні цільового компонента змісту навчання ІМ відчутного посилення набуло використання текстів для читання і засобів художніх образів для виховання в учнів прагнення наслідувати приклади героїв і кращих людей країни, «пробудження» в учнів почуття солідарності з трудящими й пригнобленими народами всього світу, які боролися за незалежність і подолання гніту фашизму. За рахунок скорочення іншого матеріалу підручників вводилася воєнна тематика. На початку уроків з ІМ потрібно було проводити бесіди про воєнні дії на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Після війни в країні розпочався відбудовний період, який вимагав удосконалення змісту іншомовної освіти і позначив початок II етапу розвитку цільового компонента навчання ІМ (1946-1955 рр.). Питання про суттєве покращення вивчення і викладання ІМ вимагало спеціальних державних

рішень.

17 квітня 1946 р. Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У прийняли постанову «Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР», де пропонувалося більш раннє вивчення ІМ (III – IV класи), а також розширювався діапазон ІМ завдяки введенню, крім англійської, німецької і французької, ще й іспанської мови. Наступна постанова Ради Міністрів УРСР від 27 жовтня 1947 р. «Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР» визначила абсолютно нові для вітчизняної школи заходи у напрямі встановлення офіційного співвідношення мов, що вивчаються у школі (англійська – в 45% міських шкіл, французька – в 20%, німецька – в 25%, іспанська – в 10 %), організації шкіл з викладанням ряду предметів іноземними мовами та повторного наголошення на викладанні однієї з ІМ з 3-го класу всіх середніх шкіл УРСР.

У перші повоєнні роки зміст практичної мети навчання ІМ не зазнавав змін і продовжував тлумачитися як переважне навчання техніки вільного читання з правильною вимовою і читання з повним розумінням текстів; розуміння іншомовного мовлення; вміння перекладати з ІМ тексту середнього рівня складності з мінімальним використанням словника; вміння правильно відповідати на запитання і ставити їх, переказувати зміст прочитаного тексту, робити повідомлення в зв'язку з пройденими темами; письмово висловлювати свої думки і орфографічно правильно писати. Тобто панівною залишалася тенденція до рецептивно-репродуктивного володіння мовою.

З 1947 р. серед вітчизняних учених все більшою популярністю стала користуватися ідея Л. Щерби про диференціацію методики навчання різних рівнів володіння ІМ – рецептивного і продуктивного (репродуктивного) [11]. Ця ідея одержала назву рецептивно-репродуктивної теорії, у якій мова йшла головним чином про навчання читання, а не усного мовлення. Водночас в контексті цієї теорії виокремлювалася освітня мета навчання, яка вперше була окремо названа в шкільній програмі 1949 р. поряд з практичною і

виховною. У ній же читання позиціонувалося як домінуючий компонент практичної мети навчання ІМ. Поняття «розвивальна ціль» було взагалі відсутнім у тексті шкільних програм цього проаналізованого в дослідженні етапу.

З другої половини 40-х рр. ХХ ст., у зв'язку з постановами ЦК ВКП (б) з ідеологічних питань, у тлумаченні виховного потенціалу ІМ розпочалося поступове повернення від ідейно-патріотичного до ідейно-політичного виховання, яке передбачало прищеплення учням основ марксистсько-ленінського світогляду.

Поява в 1950 р. книги Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» активізувала подальше утвердження поширених у другій половині 40-х рр. ХХ ст. установок на формування рецептивних мовленнєвих умінь, переважаюче навчання читання та розуміння іншомовних текстів, а також надмірне теоретизування самого процесу навчання ІМ. Надмірна «філологізація» навчального процесу через зосередження його навколо засвоєння системи знань з лексики і граматики сповільнювала розвиток навчання іноземних мов у плані формування умінь усного мовлення.

Після виходу книги Й. Сталіна ідея Л. Щерби про різні рівні володіння мовою почала піддаватися критиці, а теорію рецептивно-репродуктивного засвоєння мови звинуватили у відсутності лінгвістичного обґрунтування. У 1954 р. ця методична концепція була вилучена зі шкільної програми, було усунуто поділ лексичного й граматичного матеріалу на такий, що підлягає або рецептивному, або репродуктивному засвоєнню. Нова шкільна програма з ІМ 1954 р. мала чітку спрямованість на навчання читання, розуміння і переклад іншомовних текстів. Усне мовлення в ній почало виконувати ще скромнішу роль, ніж у попередні роки. Натомість ставилося завдання «закласти основи для того, щоб розмовляти іноземною мовою» [9], що передбачало лише уміння конструювати запитання і відповіді іноземною мовою за пройденими текстами чи темами з використанням передбаченого програмою словникового запасу й нескладних синтаксичних конструкцій.

Аудіювання як самостійний вид мовленнєвої діяльності не виділялося, а розглядалося в межах усного мовлення як здатність розуміти мовлення вчителя.

На III етапі розвитку цілей іншомовної освіти (1956-1984 рр.) різку зміну цільового компонента спричинило реформування шкільної системи навчання з метою наближення її до потреб життя, яке вимагало прищеплення учням практичних умінь і, зокрема, усного іншомовного мовлення. Розвиток змісту шкільної іншомовної освіти відбувався на початку цього етапу на тлі відчутного покращення стосунків Радянського Союзу з зовнішнім світом: наступила так звана «хрущовська відлига», розпочався обмін делегаціями, розширилися безпосередні контакти радянських людей з іноземними громадянами. У зв'язку з цим у суспільстві виникло невдоволення рівнем практичного володіння іноземною мовою, почала назрівати необхідність удосконалення цільового компонента навчання ІМ у напрямі оволодіння усним іншомовним мовленням. Зведення усного мовлення до «конструювання запитань і відповідей» зазнавало критики. Крім того, вітчизняні педагоги наголошували на необхідності встановлення міцного зв'язку освітніх, виховних і практичних цілей навчання ІМ у середній школі.

Це привело до висунення усного мовлення на перше місце в межах практичної мети навчання ІМ. Так, у шкільній програмі з ІМ 1960 р. зміст практичної мети полягав уже в навчанні учнів вести бесіду на побутові і суспільні теми, робити невеликі повідомлення, використовуючи вивчений лексико-граматичний матеріал. Крім того, у програмі вказувалося на доцільність читання текстів країнознавчого характеру, що сприяло розширенню кругозору учнів і посилювало загальноосвітні можливості іноземної мови як навчального предмета.

Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 серпня 1961 р. «Про поліпшення вивчення іноземних мов у школах і педагогічних навчальних закладах УРСР» не лише офіційно закріпила актуальний для наступних десятиліть курс на практичне вивчення ІМ (перш за все, розвиток усного мовлення), а й внесла

серйозні зміни у всю систему вітчизняної іншомовної освіти: заохочення раннього вивчення ІМ у дитячих садках і початковій школі, розширення мережі шкіл з викладанням ряду предметів іноземною мовою, поділ класів загальноосвітніх шкіл на підгрупи, забезпечення шкіл технічним обладнанням, створення у восьмирічних і середніх школах кабінетів ІМ (з 30-х рр. такі кабінети організовувалися при зразкових школах або школах районного масштабу), удосконалення шкільних підручників, обґрунтування необхідності випуску додаткової літератури. Ці якісні і кількісні зміни мали завдання посилити практичне володіння учнями іноземною мовою.

У числі шляхів вирішення цього завдання можна назвати запровадження у практику шкільного викладання у другій половині 1960-х рр. навчально-методичних комплексів, до складу яких входили підручник, книга для вчителя, грамплатівки, наочні посібники, та поширення факультативних занять як засобу покращення практичного володіння іноземною мовою.

Відбулися зміни і в тлумаченні виховних можливостей іноземних мов як навчального предмета. До змісту виховної мети навчання ІМ були включені завдання формування людини комуністичного суспільства, які, крім інтернаціонального і патріотичного виховання, включали також зміцнення принципів комуністичної моралі, трудове виховання, культурний розвиток людини, естетичне і фізичне виховання.

Інше суттєве доповнення у змісті шкільної освіти відбулося під впливом розроблюваної в 1960-х рр. теорії розвивального навчання. Вона зумовила появу у шкільних програмах вимоги до розвитку вміння учнів самостійно працювати з книгою і словником. Це створило передумови для посилення уваги до розвивального потенціалу навчання ІМ і, як наслідок, появи в майбутніх навчальних програмах розвивальної мети іншомовної освіти.

У 70-х рр. ХХ ст. знову розширилася практична мета через включення до її змісту аудіювання як самостійного виду мовленнєвої діяльності. Варто

наголосити, що в тогочасному формулюванні практичної мети з'явився термін «комунікативний», який відобразив тенденцію до розуміння й використання ІМ як засобу комунікації (спілкування), а не просто монологічного мовлення. Підкреслимо, що проблема комунікативного підходу до навчання почала розроблятися ще з кінця 1960-х – початку 1970-х років у західних країнах (Hymes, D., 1972; Widdowson, H., 1972; Brumfit, C., and K. Johnson, 1979). Крім того, почала поступово переосмислюватися і роль письма (письмового вираження думок) як одного з аспектів практичної мети навчання ІМ. Якщо в попередні роки письмо розумілося лише як графічно й орфографічно правильне написання слів, письмових запитань і відповідей на них чи засіб контролю знань і вмінь учнів з іноземної мови, то тепер його роль під впливом комунікативної спрямованості процесу навчання стала переглядатися. Пояснювалося це тим, що спілкування, безперечно, крім усного, мало на увазі і письмове вираження думок.

У 1970-х рр. прагнення розвивати мовленнєву діяльність в основному на базі тематики, що описувала радянську дійсність, почало долатися. Водночас розширювався перелік текстів, що знайомили з країнами, мова яких вивчалася. Загалом програма з ІМ 1971 р. містила відчутно більший країнознавчий потенціал, що було результатом розпочатої в 70-х роках активізації уваги до формування в учнів культурознавчих знань при вивченні ІМ.

Щодо розвивальної мети іншомовної освіти, то перше її чітке формулювання у шкільній програмі з ІМ здійснено в 1983 р. У цій програмі говорилося: «Навчання іноземних мов ... передбачає комплексну реалізацію практичної, загальноосвітньої, виховної і розвивальної цілей. При цьому загальноосвітня, виховна і розвивальна цілі досягаються в процесі практичного оволодіння іноземною мовою» [8, с. 3].

У зв'язку із затвердженням у 1984 р. основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи та під дією перебудови, що розпочалася у внутрішньо- і зовнішньополітичному, економічному житті

СРСР подальший розвиток цілей вітчизняної іншомовної освіти відбувався вже на новому етапі (1985-2000 рр.). Програма з ІМ зазнала певних змін: зростала роль диференційованого підходу й індивідуалізації в процесі навчання і виховання учнів; посилювалася увага до організації їх самостійної роботи з ІМ на уроці, в позакласній роботі і групах продовженого дня; передбачалося більш інтенсивне використання можливостей лінгафонного кабінету на уроці і в позаурочний час і, що є для нашого дослідження найбільш важливим, переглядався зміст практичної мети навчання у напрямі посилення комунікативної спрямованості всього процесу вивчення ІМ. Значного поширення набула ідея І. Бім про можливість реалізації виховних, освітніх і розвивальних цілей ІМ лише за умови, "якщо учень під час іншомовної комунікативно-пізнавальної діяльності ... буде розширювати свій освітній кругозір, розвивати мислення, пам'ять, почуття й емоції; якщо в процесі іншомовного спілкування будуть формуватися соціально-ціннісні якості особистості: світогляд, моральні погляди і переконання, риси характеру" [2, с. 17]. У цих пропозиціях знайшла своє відображення загальна дидактична ідея комплексного підходу до реалізації цілей навчання в середній школі: практичної, освітньої, виховної, розвивальної, котра саме набувала актуальності в той час.

Варто підкреслити, що в другій половині 1980-х рр. змінився погляд на застосування у шкільній практиці лінгвокраїнознавчого матеріалу. Якщо раніше використання текстів про життя і побут країни, мова якої вивчається, визначалось прагненням посилити інтерес в учнів, сприяти підвищенню мотивації школярів, то тепер подібні тексти, що містили інтралінгвістичні й екстралінгвістичні засоби, стали розглядатися як необхідна умова формування умінь спілкування. Тобто включення культурознавчих знань до змісту іншомовної освіти почало означати розуміння мови не тільки як культурного, але і як суспільного явища (засобу спілкування).

З другої половини 80-х рр. ХХ ст. розпочалося розширення змісту розвивальної мети іншомовної освіти через посилення уваги до розвитку

пізнавальних функцій психіки учнів, їх індивідуальних навчальних здібностей, умінь міжособистісної взаємодії школярів у спілкуванні, відповідності навчального процесу віковим особливостям учнів.

Наприкінці 1980-х рр. зміст виховних цілей навчання ІМ збагатився рядом аспектів (змістовим, предметним, трудовим, організаційним, соціальним, комунікативним, методичним, матеріальним, контролюючим, психолого-емоційним), які розкрили досить широкий спектр виховних можливостей іноземної мови як навчального предмета.

Після отримання Україною незалежності українські науковці почали активно займатися розробкою національних концепцій, програм, стандартів. Провідними завданнями стали забезпечення деполітизації змісту освіти та надання йому національного характеру. В умовах формування національної системи освіти в школах України почали запроваджуватися перші національні підручники В. Плахотника. Маємо зауважити, що в цьому випадку спостерігався певний конфлікт: державницькі інтереси (запровадження першого національного підручника в період творення незалежної держави) суперечили певною мірою логіці розвитку світової іншомовної освіти, в яку вже повноправно увійшов комунікативний підхід (замість застарілого свідомо-порівняльного, відповідно до якого будувався цей підручник). У першій національній програмі 1991 р. практичної реалізації набула ідея включення письмового мовлення до змісту практичної мети навчання ІМ.

Для покращення оволодіння іноземними мовами в контексті зміцнення міжнародного співробітництва нової держави зі світом кафедрою методики викладання іноземних мов Київського державного лінгвістичного університету була розроблена методична концепція навчання ІМ (1995), у якій наголошувалося на впровадженні комплексного підходу до реалізації чотирьох цілей навчання, а також обґрунтовувалася важливість усвідомлення іноземної мови як засобу міжособистісного спілкування. У Проекті державного освітнього стандарту (1996) продовжувалася побудова змісту

іншомовної освіти навколо чітко виділених чотирьох цілей навчання іноземних мов: практичних, виховних, освітніх і розвивальних.

З другої половини 1990-х рр. увага науковців почала звертатися на формування комунікативної компетентності як головної мети навчання іноземних мов, яка набула особливого поширення на початку XXI ст.

Початок XXI ст., коли відбулося посилення соціальної функції іноземної мови й осмислення її як засобу міжкультурного спілкування, привів до виокремлення V етапу розвитку цілей іншомовної освіти (2001 р. – донині). Розробка компетентнісно орієнтованого навчання ІМ була зумовлена зміною знаннєвої освітньої парадигми на компетентнісну. Орієнтиром для запровадження компетентнісного підходу в навчанні виступили Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти [13], закладені в основу нової програми з ІМ для 2–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів (керівник авторського колективу проф. П. Бех, 2001). У цій програмі замість традиційного формулювання кінцевої мети навчання ІМ в термінах «цілі навчання» (практичні, освітні, виховні і розвивальні), пропонується єдине інтегруюче поняття – міжкультурне іншомовне спілкування (комунікативна компетенція – в тогочасній термінології) [6, с. 3]. До структурного складу комунікативної компетентності («компетенції») увійшли мовні та мовленнєві, соціокультурні та соціолінгвістичні, дискурсивні та стратегічні компетенції. Ця ж тенденція використання термінологічного апарату компетентнісного підходу в описі змісту іншомовної освіти простежується у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2004), де компетентність учнів формулюється в термінах «змістові лінії»: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) [3]. При цьому мовленнєва і мовна змістові лінії корелюються за своєю суттю з практичною метою навчання ІМ. Соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) змістові лінії лише частково узгоджуються з освітньою, виховною і розвивальною цілями, виділення яких відсутнє у Державному стандарті. Тобто, прослідковується розмивання чітких меж

таксономічної класифікації й номенклатурного складу традиційно визнаних у вітчизняній дидактиці цілей навчання.

Слід наголосити, що відмова від конкретного формулювання цілей навчання ІМ упродовж 2001–2004 рр. (коли в шкільній практиці використовувалась компетенцієцентрична програма 2001 р.) не отримала безумовної підтримки, а, навпаки, в межах діючої компетентнісної парадигми поступово посилилася тенденція до дотримання чотирьох цілей навчання, яка закріпилася в новій редакції шкільної програми, виданій у 2005 р. [7]. Ця редакція базується вже не лише на формуванні в учнів певних видів компетенцій (комунікативних і загальних), а й на реалізації освітньої, виховної і розвивальної цілей у процесі досягнення головної (практичної) мети навчання.

Порівнюємо зміст цілей іншомовної освіти у шкільних програмах 2001 і 2005 рр. Так, у змісті соціокультурної компетентності учнів у шкільній програмі 2001 р. знаходимо якості й цінності, які традиційно стосуються виховної мети навчання ІМ. Разом з тим виховний потенціал цієї компетентності значно ширше розкривається вже в редакції шкільної програми 2005 р., яка наголошує на вихованні в учнів позитивного ставлення до ІМ як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя; культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі; емоційно-ціннісного ставлення до всього, що нас оточує; розуміння важливості оволодіння ІМ і потреби користуватися нею як засобом спілкування [7, с. 5]. Крім того, особлива увага впродовж ХХІ ст. звертається на виховання учнів, які б володіли загальнопланетарним мисленням в умовах загальноєвропейської і глобальної інтеграції.

Освітня мета навчання ІМ трансформувалася в шкільній програмі 2001 р. у соціокультурні і соціолінгвістичні компетенції, що передбачали уміння враховувати при спілкуванні культурні особливості країн, мови яких вивчаються, культурні цінності і морально-етичні норми свого та інших

народів, правила вербальної та невербальної поведінки в типових ситуаціях спілкування. У редакції шкільної програми 2005 р. до змісту освітньої мети навчання ІМ були додатково включені такі завдання, як усвідомлення учнями функцій іноземної мови як засобу діалогу культур, уміння застосовувати при необхідності мультимедійні засоби навчання.

Розвивальна мета разом з освітньою знайшла свою реалізацію в змісті стратегічних і дискурсивних іншомовних компетенцій (програма 2001 р.). У редакції шкільної програми 2005 р., яка передбачає, окрім компетенцій, ще й чітке формулювання традиційних цілей навчання ІМ, розвивальна мета полягає у формуванні у школярів мовних, інтелектуальних і пізнавальних здібностей; готовності брати участь в іншомовному спілкуванні; бажання до подальшого самовдосконалення в галузі володіння іноземною мовою; уміння переносу знань і навичок у нову ситуацію шляхом виконання проблемно-пошукової діяльності [7, с. 5].

Варто підкреслити, що в сучасному розумінні компетентнісного підходу до іншомовної освіти спостерігається тенденція постійного наближення до європейських процесів у змісті освіти і детальнішого впровадження Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, що зумовлює потребу в оновленому баченні традиційних цілей навчання ІМ. Свідченням цього є нещодавня поява шкільної програми з іноземних мов 2017 р., у якій, замість освітньої, виховної і розвивальної цілей, пропонується поняття «освітня, виховна і розвивальна функції» [5, с. 4]. Освітня функція доповнилася, порівняно зі шкільною програмою 2005 р., таким завданням, як усвідомлення учнями значення іноземної мови для життя у мультилінгвальному та полікультурному світовому просторі [5, с. 4]. Щодо виховної і розвивальної функцій іноземної мови у програмі 2017 р., то зміни торкнулися лише їх термінологічного оформлення.

Висновки. Проведений огляд цілей навчання іноземних мов засвідчує постійну динаміку в їх становленні й розвитку протягом радянського і пострадянського періодів. Аналіз тенденцій цього розвитку дає змогу

зробити висновок, що, незважаючи на трансформаційні процеси, котрі постійно спостерігаються в змісті іншомовної освіти, цільовий компонент залишається її системоутворювальним чинником. Тобто, цілі навчання диктують вибір змісту освіти задля досягнення бажаного освітнього результату.

Здійснене дослідження не претендує на вичерпне висвітлення окресленої проблеми. Подальшого розгляду потребують шляхи впровадження компетентнісного підходу у зміст сучасної іншомовної освіти; забезпечення умов успішної реалізації Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти при конструюванні навчальних програм, складанні підручників; забезпечення змісту навчання навчально-методичними комплексами, побудованими з урахуванням останніх науково-методичних надбань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александер В.М. Методика преподавания немецкого языка. – М.-Л.: Учпедгиз, 1934. – 194 с.
2. Бим И.Л. К проблеме планируемого результата обучения иностранным языкам в средней общеобразовательной школе / И.Л. Бим // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 6. – С. 17-24.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2. – С. 5-60.
4. Миролубов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам / Александр Александрович Миролубов. – М. : СТУПЕНИ, ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
5. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов. 5-9 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9->

[klas-2017](#).

6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. 2-12 класи / за ред. проф. П. Беґа. – К. : Шкільний світ, 2001. – 44 с.
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. Іноземні мови. 2-12 класи. – К. : Перун, 2005. – 207 с.
8. Программы средней общеобразовательной школы с преподаванием ряда предметов на иностранном языке. – К. : Радянська школа, 1983. – 64 с.
9. Программы средней школы на 1954/55 учебный год. Иностранные языки. – М. : Учпедгиз, 1954. – 47 с.
10. Щерба Л.В. Общеобразовательное значение иностранных языков и место их в системе школьных предметов // Советская педагогика. – 1942. – № 5-6. – С. 30-40.
11. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе: общие вопросы методики / Лев Владимирович Щерба. – М.-Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 96 с.
12. Brumfit C.J. and K. Johnson. The Communicative Approach to Language Teaching. Oxford: OUP, 1979. – 166 p.
13. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge : Council of Europe, 2001. – 260 p.
14. Hymes, D. On communicative competence. In J.B.Pride and J. Holmes (eds.), Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – Pp. 269-293.
15. Widdowson H. G. The teaching of English as communication // English Language Teaching. – 1972. – № 27 (1). – p. 15-18.

REFERENCES

1. Aleksander, V.M. (1934). *Metodika prepodavaniia nemetskoho yazyka [Teaching methods of German]*. M.-L.: Uchpedhiz [in Russian].
2. Bim, I.L. (1984). K probleme planiruiemoho rezultata obucheniia inostrannym yazykam v srednei obshcheobrazovatelnoi shkole [For the problem of the

- supposed result of teaching foreign languages at the secondary school]. *Inostrannye yazyki v shkole – Foreign Languages at School*, 6, 17-24 [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of the general secondary education]. (2004). *Informatsiyni zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy – Informational Journal of Ministry of Education and Science of Ukraine*, 1-2, pp. 5-60 [in Ukrainian].
 4. Miroljubov, A.A. (2002). *Istoriia otechestvennoi metodiki obuchenia inostrannym yazykam [The history of domestic methodology of teaching foreign languages]*. M.: STUPENI, INFRA-M [in Russian].
 5. Navchalni prohramy z inozemnyh mov dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv ta spetsializovanukh shkil iz pohlyblenym vyvchenniam inozemnykh mov. 5-9 klasy. [Foreign languages curricula for secondary schools and specialized schools with profound study of foreign languages. 5-9 forms]. (2017). *mon.gov.ua*. Retrieved from <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017> [in Ukrainian].
 6. Bekh, P. (Ed.). (2001). *Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Anhliiska mova. 2-12 klasy [The curricula for secondary schools. English. 2-12 forms]*. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
 7. *Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv ta spetsializovanukh shkil z pohlyblenym vyvchenniam inozemnykh mov. Inozemni movy. 2-12 klasy [The curricula for secondary schools and specialized schools with profound study of foreign languages. Foreign languages. 2-12 forms.]*. (2005). Kyiv: Perun [in Ukrainian].
 8. *Prohrammy srednei obshcheobrazovatelnoi shkoly s prepodavaniem riada predmetov na inostrannom yazyke [The curricula of secondary schools with teaching some subjects in English]*. (1983). Kyiv: Radianska shkola [in Russian].
 9. *Prohrammy srednei shkoly na 1954/55 uchebnyi hod. Inostrannye yazyki [The curricula of secondary school for 1954/55 school year. Foreign languages]*.

- (1954). Moskva: Uchpedhiz [in Russian].
10. Scherba, L.V. (1942). Obsheobrazovatelnoie znachenie inostrannyh yazykov i mesto ih v sisteme shkolnyh predmetov [Educational meaning of foreign languages and their position in school subject system]. *Sovetskaya pedahohika – Soviet Pedagogics*, 5-6, 30-40 [in Russian].
 11. Shcherba, L.V. (1947). *Prepodavanie inostrannyh yazykov v srednei shkole: obshchie voprosy metodiki [Teaching foreign languages at secondary school: common problems of teaching methods]*. M.-L.: Izd-vo APN RSFSR [in Russian].
 12. Brumfit, C.J., and K. Johnson (eds.) (1979). *Communicative Approach to Language Teaching*. Oxford: OUP [in English].
 13. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. (2001). Cambridge: Council of Europe [in English].
 14. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J.B.Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, pp. 269-293. Harmondsworth: Penguin [in English].
 15. Widdowson H. G. (1972). The teaching of English as communication. *English Language Teaching*, 27 (1). 15-18 [in English].

Tamara Lytnyova,
PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor,
Department of Foreign Languages and Modern Teaching Techniques,
Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine

THE EVOLUTION OF FOREIGN LANGUAGE AIMS IN SECONDARY SCHOOL OF UKRAINE IN THE SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS

The purpose of the article is to investigate the contents of the aims of foreign language education in Ukraine and to find out the main tendencies of their development in secondary schools in the Soviet and post-Soviet periods. The necessity is emphasized of considering the former experience of formulating the

aim-centred component of school foreign language education under conditions of contemporary educational transformations. The chronological, comparative, historical and system methods of inquiry as well as the method of historical retrospection and the method of comparative and historical analysis have been used. The selection, classification and systematization of historical and pedagogical literature as well as methodological literature have been done. The author's periodization of the stages of the development of foreign language teaching aims in the context of forming education contents in the Soviet and post-Soviet periods is proposed. The changes in defining the aims of foreign language education are analyzed. The problem of correlation of traditional aims of foreign language teaching and innovative communicative competences that are popular in modern language education is raised. These competences build up intercultural competence of language learners. The possibility of correlation of innovative foreign education contents with traditionally recognized aims of foreign language teaching is proved. The expediency of formulating the practical, educational, cultural and developmental aims of foreign language teaching within the competence-based educational paradigm is scientifically substantiated. The constant dynamic development of the aims of foreign language education in the Soviet and post-soviet periods has been demonstrated. It has been stated that despite the constant transformation processes within the education contents the aim-centred component remains the system forming factor of this contents.

Keywords: aims of foreign language teaching, practical aim, educational aim, cultural aim, developmental aim, contents of foreign language education, competence-based approach.